

SALDAIS ĶIRŠIS – BIOEKONOMIKAS DAŽĀDOŠANAI LAUKU APVIDOS

Nemot vērā Latvijas klimatisko apstākļu izmaiņas (garāki veģetācijas periodi, augstāka vidējā gada temperatūra), paveras jauni perspektīvi lauksaimniecības zemes izmantošanas un dažādošanas veidi. Viens no tiem ir agromežsaimniecība – vienlaicīga lauksaimniecības un meža produkcijas (augļi, koksne, biomasa u. c.) ieguve. Saldo ķiršu stādījumos var iegūt gan augļus, gan koksni.

Salda ķirša apalkoki Vācijas mežos.

Salda ķirsis Ēdoles saimniecībā Bīrzes

MUDRĪTE DAUGAVIETE

LVMI *Silava*

Līdz 20. gs. 70. gadu pirmajai pusei saldo ķirši uzskaitīti kā Viduseiropai raksturīgu koku sugu, bet šobrīd plaši pētījumi selekcijā tiek veikti Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā, Kanādā u. c. Šajās valstīs iegūtas tādas saldā ķirša proveniencas, kas konkrētos apstākļos ir maksimāli ātraudzīgas un tajā pašā laikā nodrošina kvalitatīvas koksnes izaudzēšanu mēbeļrūpniecības vajadzībām, galvenokārt – finiera ražošanai. Tur izveidotas arī otrās un trešās pakāpes sēklu plantācijas, kas nodrošina ar kvalitatīvu sēklu materiālu.

Saldais jeb Eiropas ķirsis (*Prunus avium* L.) Eiropas valstīs – Polijā, Čehijā, Slovākijā, Vācijā, Beļģijā, Dānijā, Nīderlandē, Francijā, Anglijā, Itālijā, Šveicē, Rumānijā, Bulgārijā, Ungārijā, Spānijā, Portugālē, Zviedrijā un Norvēģijā –, kā arī ASV, Kanādā u. c. ir populāra meža plantāciju cieta lapu koku suga, kurai raksturīga ātra augšana un ievērojamas krājas.

Var iegūt līdz 2 m³ koksnes

Iespējams atlasīt kokus ar slaidiem bezzaļiem stumbriem un labi veidotu vainagu. Līdz 40 gadu vecumam salda ķirsis aug ļoti strauji, bet, sasniedzot 50–60 gadu vecumu, tā ikgadējais pieaugums samazinās, tāpēc maksimālais ciršanas vecums nepārsniedz 50–60 gadu. Pieaugušās audzēs (50–60 gadi) saldā ķirša augstums atkarībā no augsnes auglības svārstās robežās no 15–20 m līdz 30–35 m, bet stumbra caurmērs – no 40 līdz 70–80 cm.

Saldo ķirsi iesaka audzēt gan tīraudzēs, gan mistrojumā ar citām koku sugām un dažādu biezību, sākot no 833 (3 x 4 m) līdz pat 6000 (1 x 1,5 m) gab./ha. Stādījumos ar nelielu biezību kokus vēlams atzarot, bet ļoti biežās audzēs (biezums 0,8–1 m) sānu apēnojums veicina koku paštazarošanos, tomēr pastāv risks, ka vēlāk, ja neveic retināšanu, koki nomāks cits citu un sāksies pašizretināšanās, bet dominējošiem kokiem veidosies pārlietu mazi vainagi.

Vācijā, Francijā u. c. saldā ķirša stumbra caurmērs līdz ciršanas vecumam (50 gadi)

sasniedz 50–70 cm, bet augstums 30–35 m. No šāda koka var iegūt pat līdz 2 m³ koksnes.

Koksne tiek atzīta par vērtīgu

Zinātnieki uzskata, ka salda ķirsis ir nākotnes koks, kas jau šodien sekmīgi aug stādījumos plantāciju mežaudzēs, veicot intensīvu apsaimniekošanu – kopšanu, atzarošanu, mēslošanu –, un tādējādi var iegūt kvalitatīvu un vērtīgu koksni.

Pasaulē saldā ķirša koksne tiek vērtēta ļoti augsti. Tā ir sevišķi cieta, elastīga, viegli apstrādājama, labi pulējama, pakļaujas beicēšanai un lakošanai. To realizē apalkoku, zāģmateriālu, kā arī lobītā vai drāztā finiera veidā. Izmanto galvenokārt mēbeļrūpniecībā, aizstājot mahagoniju un citus cēlkokus. Finiera ražošanā no Eiropā augošajām koku sugām pirmo vietu ieņem kļava, otrajā vietā ir salda ķirsis, tam seko osis, ozols u. c. Mēbeļrūpniecībā nozīmīgi ir arī saldā ķirša koksnes fizikāli mehāniskie rādītāji.

Starptautiskajos tirgos ķirša koksnes kubikmetra cena svārstās no 600 līdz 1200

EUR/m³. Būtiska nozīme ir ķirša koksnes krāsai – gaiši dzeltenīgs vienmērīgs tonējums un gadskārtu platums (nepārsniedzot 1 cm) ir koksnes cenu noteicošie faktori (www.globalwood.org).

Saldā ķirša izplatības pirmsākumi

Ārzemju zinātniskajā literatūrā publicēti interesanti dati par saldā ķirša izplatības pirmsākumiem. Zviedru zinātnieks Martinsons ir izpētījis, ka Zviedrijā šo sugu ievēduši vikingi vai kristiešu mūki ap m. ē. 1000. gadu. Lai gan saldā ķirša dabiskās izplatības ziemeļu robeža ir Polijas centrālie rajoni, tas sekmīgi ieviesies arī Dienvidzviedrijas un Norvēģijas dienvidu mežaudzēs. Šo ķiršu proveniencas ir ar ļoti atšķirīgiem ziediem, plaukšanas laiku, augļiem.

Apmēram tajā pašā gadu tūkstoši aizsākusies saldā ķirša audzēšana arī Latvijā, kuru kristiešu mūki, bet vēlāk arī vācu muižkungi ievēduši kā augļu koku no Vācijas. Pakāpeniski salda ķirsis atsevišķu taksonu un nelielu audžu veidā ieviesās Latvijas dienvidrietumu un rietumu, bet dažās vietās arī Viduslatvijas rajonos, sevišķi Dobeles, Kuldīgas, Talsu, Liepājas, Saldus, Ventspils, Tukuma, Rīgas, Cēsu, Madonas, kā arī Vidzemes ziemeļdaļas u. c. rajonos.

No vēstures materiāliem izdevās noskaidrot saldā ķirša izcelsmi Talsu rajona Laucienas pagasta Šķēdē. Latvijas mežkopjiem šī vieta jau izsenis pazīstama ar lieliski iedibinātām mācību tradīcijām, kur arī labi aklimatizējušās daudzas svešzemju koku sugas: dažādu sugu baltegles, sarkanais ozols, dižskābardis, vairāku sugu lapegles, kā arī salda ķirsis, kas veido stabilas un produktīvas mežaudzes. Šķēdes muižkungs savulaik bijis liels koku mīļotājs un ievēdis no Vācijas daudzus dažādu sugu kokus un krūmus, kuru pēcteči ieauguši apkārtnē mežaudzēs. Inventarizācijas laikā atklājām vairāk nekā 100 gadu vecus izcilus saldā ķirša taksonus, kuru stumbra apkārtmērs sasniedza 120 cm un vairāk, bet koku augstums (kas, visticamāk, tika samazināts, lai vieglāk iegūtu ķiršu ogas) – gandrīz 20 m. Līdzīgs stāsts ir par saldā ķirša izplatību Kuldīgas novada Ēdoles apkārtnē.

Saldā ķirša izmantošanas perspektīvas

Latvijas apstākļos, veicot mūsu mežaudzēs atrodošos saldā ķirša mērījumus, secināts, ka 30 gadu vecumā tie maksimāli sasniedz krūšaugsstuma caurmēru 27–30 cm un augstumu 24–26 m. Tas nozīmē, ka pilnīgi iespējama saldā ķirša stādījumu aprīte 35–40 gadu vecumā, iegūstot ap 300 m³ un vairāk koksnes no 1 ha (no koksnes izgatavo galdniecības izstrādājumus). Eiropā no saldā ķirša stādījumiem iegūst 400–500 m³/ha.

Turklāt salda ķirsis kā nektāru ražojošu koku suga dos papildu pienasumu Latvijas bišu saimēm.

Tam ir arī liela ekoloģiskā nozīme – saldie ķirši kā nektāraugi veicina arī savvaļas plēvspārņu daudzveidības saglabāšanos; liela auguma saldo ķiršu stādījumos meža produkcijas ieguvei labprāt uzturas un ligzdo daudzi dziedātājputni, kā arī barojas caurceļojošie putni bari, tādējādi samazinās caurceļojošo putnu postījumi augļu dārzos (piemēram, tā notiek Vācijā – putni lielākoties barojas ar savvaļas ķiršiem mežos). Kokaugu stādījumos, kur primārais produkts nav augļi, izmanto mazāk pesticīdu. Izvēloties izturīgus un daudzveidīgus genotipus stādījumā, it īpaši variējot augļu nogatavošanās laiku un attiecīgi veicot augļu aizsardzības pasākumus (pretputnu tikli u. c.), pirmajos 5–10 gados ir iespējams iegūt ražu ar samazinātu pesticīdu daudzumu un patērētāju prasībām atbilstošu ražas kvalitāti.

Saldā ķirša stādījumi

Pirmie saldā ķirša klonu un atlasītu koku pēcnācēju stādījumi tika ierīkoti 1996. gadā PHARE projekta *Tehniskā palīdzība privātmēžu apsaimniekošanai Latvijā* ietvaros Talsu, Kuldīgas, Priekules, Dobeles un Gulbenes novadu teritorijās, izmantojot stādmateriālu no LLU Dārzkopības institūta saldā ķirša klonu atlases iegūta sēklu materiāla, ko bija veicis selekcionārs Pēteris Upītis. Šobrīd šie stādījumi ir sasnieguši ap 17–18 m augstumu un krūšaugsstuma caurmēru 16–17 cm.

LVMI *Silava* 2001. gadā tirgus orientēto pētījumu ietvaros sāka pētījumu TOP 02-29 *Ķirša (Cerasus avium (L.) Moench syn Prunus avium L.) provenienču izpēte koksnes ieguvei, reproduktīvā materiāla pavairošanas tehnoloģiju izstrāde un māteskoku plantāciju ierīkošana*. Šā pētījuma ietvaros tika apsektas Latvijas mežaudzes un privātie mežu īpašumi un veikta kvalitatīvāko koku atlase, izvēloties 22 sēklu kokus Liepājas reģiona Cīravas pagasta teritorijā, Kuldīgas reģiona Alsungas un Ēdoles pagastu teritorijās, Talsu reģiona Laidzes un Šķēdes pagastu teritorijās, Saldus reģiona Jaunlutriņu pagasta teritorijā, Pūres DIS teritorijā, Alūksnes reģiona Malienas pagasta teritorijā (Pārskats TOP 02-29. 2003. gads. LVMI *Silava*, vad. M. Daugaviete). No šiem sēklu kokiem tika ievāktas sēklas, izaudzēts stādmateriāls un ierīkoti stādījumi (Pārskats. *Ieteikumi saldā ķirša sēklu avotu izvēlei, stādmateriāla izaudzēšanai un plantāciju ierīkošanai*. Vad. M. Daugaviete. Izstrādāts, pamatojoties uz 2000.–2004. gada pētniecības datiem. Salaspils, 2004, 20. lpp.). Šobrīd šie saldā ķirša stādījumi ir sasnieguši 10–14 gadu vecumu un ir nepieciešams veikt tajos augošu koku izvērtēšanu.

LŪGUMS ATSAUKTIES

Vēršamies pie žurnāla *Agro Tops* lasītājiem ar lūgumu atsaukties un sniegt informāciju par slaidu ražojošu vai vecu liela auguma saldā ķirša atsevišķu koku vai koku grupu atrašanās jums zināmā vietā. Mēs aizbrauksim un novērtēsim, vai šis klonis ir piemērots tālākai pavairošanai. Galvenais, uz ko vērst uzmanību: saldā ķirša stumbra taisnums, tievi zari, to atzarošanās ienķis – tam būtu jābūt pēc iespējas platakam (80–90 grādu).

Informāciju lūgums sūtīt ar ziņu vai zvanīt uz LVMI *Silava* vadošajai pētniecei Mudrītei Daugavietei (mudrite.daugaviete@silava.lv, mob. t. 29154265) vai LLU Dārzkopības institūta vadošajai pētniecei Dainai Feldmanei (Feldmane.daina@gmail.com, mob. t. 26439025).

Turklāt 2005. gadā tika iepirkts atlasīts saldā ķirša stādmateriāls no Dānijas Mežzinātnes institūta: kloni *Prunus avium* 8140 (DE); *Bornholm Paradisbakkerne* F795 (DK), *Buskegard* F797 (DK), *Nyholm, Bornholm* F796 (DK) un *Truust* F791 (DK). Šie kloni tika iestādīti Bauskas novadā, kā arī dažos privātajos īpašumos Aizkraukles, Rīgas, Ventspils u. c. novadu teritorijās.

Lai turpmāk izvērtētu šo un citu klonu piemērotību mūsu klimatiskajiem apstākļiem, atlasītu un pavairotu perspektīvākos klonus gan koksnes, gan vienlaikus augļu ražošanai un iekārtotu mātes dārzu, ir izveidota kopīga pētniecības komanda – LVMI *Silava*, LU Dārzkopības institūts, SIA *PALUS* –, kas sākusī īstenot pētījumu *Salda ķirša (Cerasus avium Moench. syn. Prunus avium L.) pavairošanas tehnoloģiju aprobācija un perspektīvāko klonu atlase produktīvu lietkoksnē stādījumu ierīkošanai Latvijas klimatiskajos apstākļos* (Eiropas Lauksaimniecības fonds lauku attīstībai Latvijas Lauku attīstības pasākuma *Sadarbība* 16.1. ietvaros ir finansiāli atbalstījis pētījumu projektu nr. 19-00-A01620-000088). Pētījuma mērķis: veikt saldā ķirša (*Cerasus avium Moench. Syn. Prunus avium L.*) perspektīvāko klonu atlasī, izstrādāt klonu veģetatīvās pavairošanas tehnoloģijas (spraudeni, audu kultūras) un ierīkot izmēģinājumu stādījumus vietējo un ārzemju perspektīvāko koksnes un augļu pārstrādei piemērotu klonu salcietības pārbaudēm lauka apstākļos.

Līdzšinējie saldā ķirša klonu meklējumi pārsvarā tika veikti Kurzemes reģionā, daļēji arī citos reģionos. Nepieciešams paplašināt saldā ķirša klonu meklējumus ne tikai Kurzemes un Zemgales, bet arī Latvijas ziemeļu un ziemeļaustrumu reģionos, t. i., Vidzemē un Latgalē. **a**